

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
«Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» акционерлік қоғамы жанындағы медицина колледжі Морфологиялық пәндер кафедрасы Аудиториялық сабақтар кешені		044-81/11 32 беттің 1 беті

Аудиториялық сабақтар кешені

Модуль атауы: ЖКП 05 «Анатомия және патология негіздерімен физиология»

Мамандығы: 09160100- «Фармация»

Біліктілігі: 4S 09160101 -«Фармацевт»

Курс: 1 курс

Семестр: ІІ семестр

Барлық сағаттардың/кредиттердің жалпы жүктемесі KZ- 168 сағат/7 кредит

Шымкент, 2023 ж

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 2 беті

Аудиториялық сабақтар кешеніне арналған әдістемелік нұсқауды әзірлеген:
Морфологиялық пәндер кафедрасының оқытушысы: Каримжанова Д.Б.

Мамандығы: 09160100- «Фармация» Біліктілігі: 4S 09160101 -«Фармацевт» мамандығы бойынша оқу жұмыс жоспарының негізінде әзірленген.

«Морфологиялық пәндер» кафедрасының мәжілісінде қаралды.

Хаттама № 01 «01» 09 2023 ж.

Кафедра меңгерушісі:  А.К.Ералхан

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 3 беті

Аудиториялық сабақ №1

1. Тақырыбы: Анатомия пәні және міндеттері. Адам эмбриогенезінің бастапқы сатылары. Остеология. Тірек-қимыл аппаратының жалпы анатомиясы. Сүйек ағза ретінде. Сүйектің құрылысы және дамуы. Қаңқаның дамуы мен құрылысындағы әлеуметтік және биологиялық факторлардың орны. Краниология. Бассүйектің жалпы анатомиясы және топографиясы. Адам бассүйегінің дамуы.. Бет сүйектері: жоғарғы және төменгі жақсүйектер, әлпетсүйегі, мұрын, тандай, төменгі мұрын астаушасы, кеңсірік, тіласты және көз жасы сүйектері

2. Мақсаты: Анатомия пәнің мақсатын және анатомиялық әдістерін үйрету. Сүйектің құрылысы және сүйектің дамуы. Сүйек жіктелуі. Қаңқаға, сүйектерге түсінік беру. Омыртқа бағанасы. Иық белдеуі, бұғана, жауырын, төс, қабырғалар. Қолдың еркін бөлігінің сүйектерінің құрылысы және жамбас белдеуі, аяқтың еркін бөлігінің сүйектеріне сипаттама беру. Білім алушыларға сүйектердің диафизін, метафиз, апофиздерін көрсетіп және табуды үйрету. Бас сүйекке: ми сауытына және бет сүйектеріне жалпы сипаттама беру.

3. Аудиториялық сабақ тезистері:

Анатомия – адамның пішінін, құрылысын, пайда болуын, дамуын зерттейтін ғылым. Анатомия дененің ағзалары мен бөліктерінің, пішінінің, жеке ағзалардың, оның конструкциясын, микроскопиялық құрылысын зерттейді.

Анатомия міндеттеріне эволюция процессі кезінде негізгі даму кезеңдерін зерттеп, әр түрлі жас ерекшеліктеріне қарай ағзалардың ерекшеліктерін, сыртқы орта жағдайларындағы адам организмнің дамуын зерттейді. Негізгі анатомия зерттеу әдістері ретінде бақылау, денесін тексеру, ашу, жеке ағзаның және ағза топтарын бақылау (микроскопиялық анатомия), олардың ішкі құрылысын (микроскопиялық анатомия), Анатомиямен эмбриология, цитология, физиология, гистология тығыз байланысты. Анатомияның зерттеу объектісі – организм болып табылады. Организм жекелеген дара құрылымдардан – бірінғай тұтас болып біріккен ағзалар, тіндер және тіндік элементтерден тұрады. Организмнің құрылымдық бірлігі – клетка болып табылады. Клеткалардың бірігуі-тіндер. Тіндер шектес, дәнекер, бұлшықет, нерв тіні болып бөлінеді. Ағза - өзіне тән құрылысы мен қызметі бар тарихи қалыптасқан әр түрлі тіндер жүйесі. Ағза өзіне ғана тән пішіні, құрылысы, атқаратын қызметі, дамуы мен организмдегі орны бар біртұтас түзіліс болып табылады. Кейбір ағзалар өз кезегінде түрлі тіндерден тұратын, құрылымы жағынан ұқсас көптеген түзілістерден құралған. Организмде бірқатар функцияларды атқару үшін бір ағза жеткіліксіз болады. Сондықтан ағзалар жиынтықтары – жүйелер пайда болады. Құрылысы мен дамуы бірдей емес жекелеген ағзалар мен ағзалар жүйелері де ортақ қызметті атқару үшін біріге алады. Әртекті ағзалардың мұндай функционалдық бірлестіктерін аппарат деп атайды. Адам организмнің бір қызметі – жердің тарту күшін дененің әрбір қозғалысын өзгерту. Қозғалыс қызметінен басқа тірек-қимыл аппараты дененің жерге тірегі қызметін де атқарады, сондықтан да оны тірек-қимыл аппараты деп атайды. Тірек –қозғалыс аппараты пассивтік және активтік бөліктерден тұрады.

Бас сүйектің эволюциясы:

- - ми капсуласы
- - сезім мүшелеріне арналған капсула
- - висцералды (бет) бас сүйегі-жақ аппаратының пайда болуымен байланысты.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы	044-81/11	
Аудиториялық сабақтар кешені	32 беттің 4 беті	

Мидың бас сүйегі алғаш рет сүтқоректілерде висцералды, алғаш рет самай-төменгі жақ буыны пайда болады. Қатты аспан тек приматтарда ғана бар.

Жануарлармен салыстырғанда, адам висцералды бас сүйегі алдыңғы-төменгі орынға ие және мөлшерде азаяды, дәлірек айтқанда, ми бөлімі артады.

Осылайша, бас сүйектің функционалдық белгісі бойынша ми мен бетке бөлінеді. Олардың арасындағы шекара сызықпен көз үсті жиектері арқылы - қаңқалы сүйектен - қаңқалы доғадан - сыртқы есту жолына дейін өтеді. Ми мен бет сүйегінің арасындағы ара қатынас жасынан өзгереді: жаңа туған 1:1, 25 жаста 2:1.

Ми бас сүйегінің топографиялық принципі бойынша екі бөлікке бөлінеді:

- - бас сүйектің жиынтығы
- - бас сүйектің негізі

Олардың арасындағы шекара сызықпен: сыртқы қайрау шығыңқы жерден - жоғарғы ойық сызығымен - сосцеви тәрізді өсіндінің негізі арқылы - самай сүйегінің қаңқалы өсіндісі бойынша - сыртқы есту жолының жоғарғы шеті бойынша - салбырап тарағы бойынша - сына тәрізді және қаңқалы сүйектің тігісі бойынша - алдыңғы сүйегінің қаңқалы өсіндісі бойынша - көз асты шеті бойынша - мұрыншай тігісіне дейін өтеді.

Сүйектің дамуы бойынша:

- - бастапқы-күмбезді және бет сүйегін қалыптастырады
- - қайталама-бас сүйектің негізін қалыптастырады.

Бас сүйектің күмбезі темен сүйегін құрайды; маңдай, желкелі, самай сүйектерінің қабыршағын; сына тәрізді сүйектің үлкен қанаттарының аспалы бетін құрайды.

Өз құрылымы бойынша олар тегіс. Сыртынан қуыс үсті бар, ол сүйектермен қуыс асты кеңістігінің көмегімен жалғанады, бұл ретте қуыс ұшы жіктердің бойымен сүйектердің шеттері бойынша тығыз өседі. Күмбез сүйектерінің ішкі қабырғасының рөлі-қатты ми қабығын құрайды. Сүйектің өзі екі пластинкадан тұрады - сыртқы және ішкі жинақы сүйек, ал олардың арасында кеуекті зат. Кеуекті заттың ұяшығында Вена жүйесі бар дипломоэ - кеуекті зат-дипломды веналар бар. Сыртқы сүйек пластинка ішкі қалың, ал ішкі жұқа және нәзік - шыны тәрізді пластинка.

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, муляждар, планшеттер, қаңқа.

5. Әдебиет:

Қазақ тілінде:

Негізгі:

1. Рахымжанова С.О., Сайдахметова А.С., Төкешова Г.М. Физиология анатомия негіздерімен Қарағанды 2014. 228 б.
2. Рақышев, А. Р. Адам денесі. 3 томдық. Т. 1. Сүйектер туралы ілім. – М. : ГЭОТАР – Медиа, 2014
- 3.Рақышев, А. Р. Адам денесі. 3 томдық. Т. 2. Ас қорыту жүйесі. Тыныс алу жүйесі. Несеп-жыныс жүйесі. Эндокриндік бездер. Тамырлар туралы ілім. Лимфа жүйесі- М. : ГЭОТАР - Медиа, 2014.
- 4.Рақышев А. Р. Адам денесі. 3 томдық. Т. 3. Жүйке жүйесі. Сезім мүшелері: оқулық / А. Р. Рақышев. - М. : ГЭОТАР - Медиа, 2014. - 376 бет
5. Кузенбаева, Ә. О. Адам анатомиясы. 1 - кітап: оқу құралы /. - Алматы : Эверо, 2016. - 292 бет. с.
6. Кузенбаева, Ә. О. Адам анатомиясы. 2- кітап : оқу құралы . - Алматы : Эверо, 2016. - 248 бет. с.

Қосымша:

1. Рақышев, А. Р. Адам денесі. 3 томдық. Т. 3. Жүйке жүйесі. Сезім мүшелері: оқулық / А. Р. Рақышев. - М. : ГЭОТАР - Медиа, 2014. - 376 бет

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 5 беті

2. Рақышев, А. Р. Адам анатомиясы. 1-кітап оқулық / А. Р. Рақышев. - 2-бас., түзет. және толықт. ; ҚР Жоғары оқу орындарының қауымдастығы. - Алматы : Дәуір, 2009. - 420 бет.

3. Адам анатомиясы. Т. 2. Ішкі мүшелер жүйесі және эндокринді бездер атлас / Ә. Б. Өубәкіров [ж. б.] ; жалпы ред. басқ. А. А. Идрисов. - Астана : Фолиант, 2008. - 251 бет

Электронды ресурстар:

1. Билич, Г. Л. . Анатомия человека. Атлас. В 3 т. Т.1. Опорно-двигательный аппарат. Остеология. Синдесмология. Миология [Электронный ресурс] : учебник - М. : ГЭОТАР - Медиа, 2013.

2. Билич, Г. Л. . Анатомия человека. Атлас. В 3 т. Т. 2 [Электронный ресурс] : М. : ГЭОТАР - Медиа, 2013.

3. Билич, Г. Л. . Анатомия человека. Атлас. В. 3 т. Т. 3 [Электронный ресурс] : учебник М. : ГЭОТАР - Медиа, 2013.

4. Анатомия человека. В 2 т. Т. 1 [Электронный ресурс] : учебник М. : ГЭОТАР - Медиа, 2013.

5. Сайт: www.ukma.kz

6. Репозиторий ЮКМА <http://lib.ukma.kz/repository/>

7. Республиканская межвузовская электронная библиотека <http://rmebrk.kz/>

8. Консультант студента <http://www.studmedlib.ru/>

9. Ашық кітапхана [https:// kitap.kz/](https://kitap.kz/)

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы)

1. Анатомияның пәні және міндеттері
2. Анатомиялық зерттеулердің әдістері
3. Органдар және органдар жүйесі туралы түсінік
4. Тіндердің түрлері
5. Сүйектерді зерттеу ғылымы
6. Краниология.
7. Бас сүйегінің жалпы сипаттамасы.
8. Бас сүйектің анатомиясы және топографиясы.
9. Адам бассүйегінің дамуы.
10. Бет сүйектері: жоғарғы және төменгі жақсүйектер
11. Әлпетсүйегі, мұрын, таңдай, төменгі мұрын астаушасы, кеңсірік, тіласты және көз жасы сүйектері.

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	10 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	30 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	30 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	20 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	10 минут
		100 минут

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕДИЦИНА АКАДЕМИЯСЫ «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы	044-81/11	
Аудиториялық сабақтар кешені	32 беттің 6 беті	

Аудиториялық сабақ №2

1. Тақырыбы: Артросиндесмология Сүйектердің қосылыстары туралы түсінік. Қосылыстардың дамуы. Сүйек қосылыстарының түрлері. Бас, тұлға сүйектер мен қол-аяқ сүйектердің қосылыстары. Қосылыстардың жасқа, жынысқа байланысты ерекшеліктері.

2.Мақсаты: Бас сүйектердің қосылысы, тұлға сүйектері мен қол-аяқ сүйектердің қосылыстары. Қосылыстардың жасқа, жынысқа байланысты ерекшеліктерімен таныстыру.

3.Аудиториялық сабақ тезистері:

Буындардағы сүйектердің буындық беттерінің конфигурациясына байланысты келесі қозғалыстар болуы мүмкін: фронтальды біліктің айналасында майысу (flexio) және жазу (extensio) болуы мүмкін.

Sagittal біліктің айналасында (adductio) және кері (abductio) болуы мүмкін.

Бойлық біліктің айналасында айналуы мүмкін (ortatio). Барлық біліктердің айналасында қозғалыс айналымды деп аталады (circumductio).

а) жалғанатын сүйектер арасындағы саңылау жоқ сүйек тінінің үздіксіз қосылыстары. Үздіксіз немесе фиброздық қосылыстардың (articulationes fibrosae) үш түрі бөлінеді, оларға тесу, синдесмоздар және жіктер жатады:

б) синдесмоз (syndesmosis) талшықтары жалғанатын сүйектердің үстінде біріктірілген сүйек ұлпасымен ұсынылған. Синдесмоздарға сүйек аралық жарғақ жатады (membranae interosseae) және байламы (ligamenta). Сүйек аралық тесіктер түтікті сүйектердің диафиздері арасында орналасқан. Сары байламдар омыртқа бағанасында болады (ligamenta flava).

в) тігісте (sutura) жалғасқан сүйектердің шеттері арасында дәнекер тінінің шағын қабаты бар. Тігістердің келесі түрлері бар: жалпақ (sutura plana), тісті (sutura serrata) және қабыршақты (sutura squamosa);

г) үзік қосылыстар (articulationes synoviales) немесе буындар. Буынның күрделі құрылысы бар, оның пайда болуына шеміршекпен жабылған сүйектердің буын беті, синовиальды сұйықтықпен буындық қуысы, буындық капсула және қосалқы түзілімдер (буындық дискілер, менискалар, буындық еріндер) қатысады.

Буындық беттер (facies articulares) ең жиі бір-біріне сәйкес келеді (мысалы, буындық басы және буындық ойық).

Буынды шеміршек (cartilago articularis) үш аймақтан тұрады: терең (zona profunda), аралық (zona intermedia) және үстіңгі (zona superficialis). Ең жиі буын шеміршегі гиалинді шеміршекті ұсынады және қалыңдығы 6 мм дейін.

Буындық қуыс (cavum articulare) синовиальды сұйықтықтың аз мөлшері (synovia) бар және синовиальды мембранамен шектелген буын қапшығы.

Буын қапшығы (capsula articularis) екі қабатқа ие: Ішкі – синовиальды мембрана (membrana synovialis) – сыртқы – фиброзды мембрана (membrana fibrosa). Кейде фиброзды мембрана байламдарды нығайтады, буын сөмкесін, – қапшық байламы (ligamentae capsularia). Қапшықтан тыс орналасқан байламдар қапшықтан тыс деп аталады (ligamentae extracapsularia), қапшық ішінде (ligamentae intracapsularia). Буындық беттері сәйкес келмейтін жерлерде синовиальды мембрана қатпарлар түзеді (plicae synovialis).

Буын ерні (labrum articulare) буын бетін толықтырады және тереңдетеді, оның иілген бетінің шетінде орналасқан.

Буынды дискілері және менискілері (disci et menisci articulares). Дискілер тұтас пластинкалармен ұсынылған. Дискілер және менискілер араласып қозғалыс кезінде буын беткейлері беттесіп буын құрайды.

Синовиальды сөмкелер (bursae synoviales) буынды капсуланың сыртқы мембранасының бөлінген жерінде синовиальды мембрананың қорытылуы болып табылады;

д) симфиздер (symphysis) немесе жартылай қуыстар өтпелі қосылыстарға жатады; оларда жалғанған сүйектердің аз жылжуы мүмкін. Бұл қосылыс жамбаста, омыртқа бағанасында (омыртқа аралық симфиздер) және кеудеде (кеуде тұтқасының симфиздері) бар.

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, муляждар, планшеттер, плакаттар, қаңқа.

5. Әдебиет:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы):

1. Сүйектердің қосылыстарының түрлері.
2. Қосылыстардың дамуы.
3. Қосылыстардың жасқа, жынысқа байланысты ерекшеліктері қандай?
4. Үзілісті және үздіксіз қосылыстарды ата?

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	5 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	15 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	15 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	10 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	5 минут
		50 минут

Аудиториялық сабақ №3

1. Тақырыбы: Миология. Бұлшықет ағза ретінде. Бұлшықеттің онтогенезде дамуы. Бұлшықеттердің қосалқы аппараттары. Бұлшықет биомеханикасы.. Бұлшықеттердің жіктелуі.

2. Мақсаты: Бұлшықеттің онтогенезде дамуын түсіндіру. Бұлшықеттердің қосалқы аппараттарымен таныстыру. Бұлшықет биомеханикасы. Бұлшықеттердің қалай жіктелетінін атап беру.

3. Аудиториялық сабақ тезистері:

Бұлшық ет немесе бұлшық ет (лат. musculus-бұлшықет)-ағзаның сүйектерімен бірге, қысқартуға қабілетті тірек-қимыл аппаратының бір бөлігі. Әр түрлі әрекеттерді орындауға арналған: дене қозғалысы, қалпын сақтау, дауыс байламдарын қысқарту, тыныс алу. Бұлшықет серпімді, икемді бұлшық ет тінінен тұрады, ол өз кезегінде миоцит

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 8 беті

жасушалары (бұлшық ет жасушалары). Бұлшықеттер жүйке импульстерінің әсерінен қысқара алады. Бұлшықеттерге қарқынды жұмыс немесе жүктеме кезінде көрінетін шаршау тән.

Бұлшықеттер кеңістіктегі дене бөліктерін өзгертуге мүмкіндік береді. Адам кез — келген қимылдарды орындайды — моргание немесе күлімсіреу сияқты қарапайым қимылдардан бастап, зергерлердің немесе спортшылардың байқағанымызды жұқа және жігерлі қимылдарға дейін-бұлшықет ұлпаларының қысқару қабілетінің арқасында. Үш негізгі топтан тұратын бұлшықеттердің дұрыс жұмыс істеуіне ағзаның қозғалуы ғана емес, сонымен қатар барлық физиологиялық процестердің жұмыс істеуі де байланысты. Барлық бұлшықет тіндерінің жұмысын жүйке жүйесі басқарады, ол олардың бас және жұлын миымен байланысын қамтамасыз етеді және химиялық энергияның механикалық түрленуін реттейді.

Адам денесінде 640 бұлшықет бар. Ең кішкентай құлақта орналасқан ең кішкентай сүйектерге бекітілген. Ең үлкені-үлкен жамбас бұлшық еті, олар аяқтың қозғалуына әкеледі. Ең күшті бұлшық ет — уылдырық және шайнайтын. Адамның ең ұзын бұлшық еті — портняжная — жамбас сүйегінің алдыңғы жоғарғы қанатынан басталады (жамбас сүйегінің алдыңғы-жоғарғы бөліктері), спирале тәрізді алдыңғы бүйір арқылы бұрылады және үлкен жілік сүйегінің бұдырлығына (сирактың жоғарғы бөліктері) сіңірмен бекітіледі.

Бұлшықет түрі әртүрлі. Көбінесе аяқ-қолдарға тән веретен тәрізді бұлшықеттер және кең бұлшықеттер кездеседі — олар дененің қабырғаларын құрайды. Егер бұлшықеттердің жалпы сіңірі, ал басы екі немесе одан көп болса, онда олар екі, үш немесе төрт басты деп аталады.

Бұлшықеттер мен қаңқа адам денесінің пішінін анықтайды. Белсенді өмір салты, теңдестірілген тамақтану және спортпен айналысу бұлшық еттердің дамуына және май тінінің көлемін азайтуға ықпал етеді. Жетекші ауыр атлеттердегі бұлшық ет массасы дене салмағының 55-67% құрайды.

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, ағзалар муляжі, плакаттар, планшеттер.

5. Әдебиет:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы)

1. Бұлшықеттердің түрлерін ата?
2. Бұлшықеттің онтогенезде дамуын түсіндір.
3. Бұлшықеттердің қандай қосалқы аппараттары бар?
4. Бұлшықет биомеханикасы.
5. Бұлшықеттердің жіктелуі.

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	5 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	15 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	15 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	10 минут

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 9 беті

5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	5 минут
		50 минут

Аудиториялық сабақ №4

1. Тақырыбы: Спланхнология. Ішкі ағзалар туралы ілімге кіріспе. Ас қорыту ағзаларына жалпы шолу. Ауыз қуысы, тіл, тістер. Сілекей бездері. Тандай, жұтқыншақ, Өңеш, асқазан құрылысы, топографиясы, қызметтері. Ішектер топографиясы, бөліктері, қабырғаларының құрылысы. Бауыр, өт қабы, ұйқы безі, топографиясы, құрылысы, қызметі. Ішастар туралы түсінік. Іш астардың іш қуысындағы бөліктерге сай жолы /жүрісі/ мен топографиясы.

2. Мақсаты: Асқорыту жүйесіне түсінік беру, іш қуысының ағзаларының топографиясын беру. Білім алушыларға асқорыту жүйесінің анатомиялық құрылымын табуды үйрету. Ішкі ағзалардың, асқорыту жүйесінің құрылысын және қызметтік ерекшеліктерімен таныстыру.

3. Аудиториялық сабақ тезистері:

Ішкі ағзалар viscera splanchna деп негізінен дене қуыстарында (кеуде, іш, жамбас астауында) орналасқан ағзаларды айтады. Оған асқорыту, тынысалу және несеп жыныс жүйелері жатады. Ішкі ағзалар зат алмасуға қатысады, тек көбею қызметін атқаратын жыныс ағзалары ғана оған жатпайды.

Асқорыту жүйесі, systema digestorium тағамды механикалық және химиялық жолмен өңдеп, тамақтың өңделген бөліктерін сіңіріп, қалған бөліктерін сыртқа бөліп шығаратын ағзалар кешені болып табылады. Адамның асқорыту жолының ұзындығы 8-10 м және ол ауыз қуысы, жұтқыншақ, өңеш, асқазан, жіңішке ішек және тоқ ішек деген бөлімдерге бөлінеді.

Жұтқыншақ, pharynx асқорыту түтігі мен тынысалу жолдарының бір жағынан мұрын мен ауыз қуысы, екінші жағынан өңеш пен көмейдің арасындағы байланыстырушы бөлік болып табылады. Ол бассүйек негізінен VI-VII мойын омыртқаларына дейін созылады. Жұтқыншақтың ішкі кеңістігін жұтқыншақ қуысы, cavitas pharyngis, құрайды. Жұтқыншақ мұрын мен ауыз қуыстары және көмейдің артында, шүйденің базилярлы бөлігінің және жоғарғы мойын омыртқаларының алдында орналасқан. Жұтқыншақтың алға қарай орналасқан ағзаларға сәйкес оны үш бөлікке бөледі: pars nasalis, pars oralis және pars laryngea. Жұтқыншақтың бассүйек негізінде жанаса жатқан жоғарғы қабырғасы – күмбез, fornix pharyngis деп аталады.

Асқазан Ventriculus (gaster) – асқорыту жолының қалтатәрізді кеңейген жері болып табылады. Асқазанда өңеш арқылы өткен тамақ жиналып, ас қорытудың бірінші сатылары өтеді; тамақтың қатты бөліктері сұйық немесе ботқатәрізді қоспаға айналады. Асқазанда алдыңғы қабырға мен артқы қабырғаны ажыратады.

Асқазанның жоғарғы және оңға қараған ойыс жиегі – кіші иіні, ал төмен және солға қараған дөңес жиегі – үлкен иіні, curvatura ventriculi major деп аталады. Кіші иінінде, кіреберістен гөрі шығаберіске жақындау жерде бұрыштық тілік, байқалады, ол жерде кіші иінің екі бөлігі сүйір бұрыш, жасай түйіседі.

Жіңішке ішек Intestinum tenue осыдан ішектің шырышты қабығының қабынуы басталып, өз жолында бірнеше қатар ілмектәрізді иілімдер жасап, тоқ ішектің басталатын жерінде аяқталады. Еркек мәйіттерінде жіңішке ішектің ұзындығы шамамен 7м,

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 10 беті

әйелдердікінде – 6,5м, ол дене ұзындығынан 4,1 есе асып түседі. Өлгеннен кейін бұлшықеттер босайтындықтан, мәйіттерде ішек тірі адамға қарағанда әр уақытта ұзындау келеді.

Тоқ ішек *Intestinum crassum* (жуан ішек) жіңішке ішектің шетінен артқы тесікке дейін созылып, мынадай бөліктерге бөлінеді: 1) құрттәрізді өсіндісі бар соқыр ішек; 2) жоғарылаған жиек ішек; 3) көлденең жиек ішек; 4) төмендеген жиек ішек; 5) сигматәрізді ішек; 6) тік ішек;

Бауыр, *hepar*, көлемді безді ағза болып табылады (массасы 1500г-ға жуық). Бауырдың қызметі әр алуан. Ол ең алдымен шығару түтігі арқылы он екі елі ішекке келетін өт түзететін үлкен ас қорыту безі болып табылады. Бауырда екі бет көк жиекті ажыратылады. Жоғарғы немесе дәлірек айтқанда алғы-жоғарғы, көкеттік бет, *facies diaphragmatica*, жанасып жатқан көкеттің ойысына сәйкес дөңесті келеді; төменгі вицеральды беті, *facies visceralis*, төмен және артқа қараған және онда өзі жанасатын ішкі ағзаларынан пайда болатын бірқатар батыңқы жерлер бар. Жоғарғы және төменгі беттерді үшкір төменгі жиек, *margo inferior*, бөліп тұрады.

Бауырда екі үлесті ажыратады: оң үлес, *lobus hepatus dexter*, және кішілеу сол үлес, *lobus hepatus sinister*, бұлар көкеттік бетте бір-бірінен бауырдың орақтәрізді байламымен, *lig.falciforme hepatis*, бөлінген. Бұл байламның бос жиегінде тығыз фиброзды тәж-бауырдың жұмыр байламы, *lig.teres hepatis*, жайғасқан, ол кіндіктен, *umbilicus*, бастап созылып, бітіп кеткен кіндік венасы, *v.umbilicalis*, болып табылады. Жұмыр байлам бауырдың төменгі жиегі арқылы иіліп өтіп, тілік, *incisura ligamentum teretis*, түзіп, бауырдың вицеральды бетіндегі сол жақ бойлық жүлгеге жайғасады, бұл жүлге бауырдың осы бетіндегі оның оң жақ және сол жақ үлестерінің шекарасы болып табылады. Жұмыр байлам осы жүлгенің алдыңғы бөлімін-*fissura ligamenti teretis* алып жатады; жүлгенің артқы бөлімінде жіңішке фиброзды тәж-ұрықтық кезеңде жұмыс істеген, бітелген веналық түтік, *ductus venosus*, түріндегі жұмыр байламының жалғасы жатады; жүлгенің бұл бөлімі веналық байламның саңылауы, *fissura ligamenti venosi*, деп аталады.

Ұйқыбез, *pancreas*, асқазан артында *region epigastrica*-да артқы іш қабырғасында жатады, сол бөлігімен сол жақ қабырға астына еніп тұрады. Артқы жағынан төменгі қуыс венаға, сол жақ бүйрек венасы мен қолқаға жанасып жатады. Ұйқы безінің басы-*caput pancreatic*, ілмек тәрізді өсіндісі, *processus uncinatus* және денесімен, *corpus pancreatic*, құйрық, *cauda pancreatis*, деп бөлінеді. Бездің басы он екі елі ішекпен қамтылып, I бел омыртқа мен II бел омыртқаның жоғарғы бөлігі деңгейінде орналасқан..

Ішастар, *peritoneum*, тұйық сірлі қап болып табылады, ол тек әйелдерде ғана жатыр түтігінің өте кішкентай іштік тесігі арқылы сыртқы орт амен қатынасады. Кез келген сірлі қап сияқты ішастар екі: қабырғалық, *peritoneum parietale*, және вицералды, *peritoneum*, жапырақшалардан тұрады. Біріншісі іш қабырғасын астарлайды, ал екінші жапырақша ішкі ағзаларды жауып, біраз жер бойы немесе түгелімен олардың сірлі қабығын түзеді. Екі жапырақша бір-бірімен тығыз жанасып жатады, ашылмаған іш қуысындағы олардың арасында, ішастар қуысы, деп аталатын тар саңылау ғана жатады, ондағы сұйықтық шамалы мөлшерде, сол арқылы олардың бетін ылғалдап, жылжуын жеңілдетеді. Операция кезінде, немесе, мәйітті ашқанда, немесе зиянды (патологиялық) сұйықтық жиналғанда екі жапырақша ажырайды да, ішастар қуысы азды-көпті көлемді қуысқа айналады.

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, ағзалар муляжі, плакаттар.

5. Әдебиет:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы)

1. Ішкі ағзаларға анықтама беріңіз
2. Асқорыту жолының бөлімдерін атаңыз
3. Ішастар және оның туындыларына сипаттама беріңіз
4. Асқорыту жолының қабырғаларына сипаттама беріңіз.
5. Асқазанға сипаттама беріңіз
6. Жіңішке ішекке сипаттама беріңіз
7. Жуан ішекке сипаттама беріңіз
8. Бауырға сипаттама беріңіз
9. Ұйқыбезіне сипаттама беріңіз

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	5 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	15 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	15 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	10 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	5 минут
		50 минут

Аудиториялық сабақ №5

1. Тақырыбы: Тыныс алу ағзаларына жалпы шолу. Сыртқы мұрын. Мұрын қуысы. Көмей, кеңірдек. Бронх: құрылысы. қызметтері. Өкпе құрылысы, қызметті, топографиясы, қызметі. Көкірек аралық. Өкпеқап.

2. Мақсаты: Тыныс алу жүйесі ағзаларына жалпы сипаттама беру: сыртқы мұрынға, мұрын жанындағы қойнаулар, көмей, кеңірдек, бронхтар, өкпе, өкпеқап оның қойнаулары құрылысы және қызметі. Тыныс алу жүйесінің құрылыстық ерекшеліктерін, дамуын оқып білу.

3. Аудиториялық сабақ тезистері:

Тыныс алу жүйесі тыныс алу жолы және тыныс алу ағзалары деп бөлінеді. Тыныс алу жолдары өз кезінде жоғарғы тыныс жолдары (мұрын қуысы, мұрын жұтқыншақ, ауызжұтқыншақ) және төмен (көмей, кеңірдек, басты бронхтар және өкпешілік бронхтар). Тыныс алу жолдары өзінің қабырғасы шеміршек негізінен тұрады, ол ауаны жақсы өткізу үшін септігін тигізеді. Тыныс алу ағзаларына өкпе жатады, ол жерде газалмасу болады. 3 аптаның құрсақшілік дамуында бірінші ішекте эктодермалық текті өсінді пайда болады. Энтодермалық өсіндіде бүкіл тыныс алу жолдарынан шырышты қабығы дамиды. Спланхноплеврадан басты шеміршек дамиды, бронхтардың бұлшықеттері, дәнекер тін. 5 аптада өсінді ұзарып, екі көпіршікке бөлінеді – бұл өкпе бүйректері. Оң өкпе бүйрегі үш бронхқа бөлінеді, сол-екі бронхқа бөлінеді. Оң жағынан өкпенің үш үлесі, сол жақтан - өкпенің екі үлесі пайда болады.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 12 беті

Сыртқы мұрын Мұрын аймағы, regio nasalis, топографиялық орналасуына қарай: мұрынның сыртқы бөлігінен немесе сыртқы мұрыннан және мұрын қуысынан тұрады. Сыртқы мұрын, nasus extemus (грекше - rhis, rhinos) мұрын түбірінен, қырынан, ұшынан және танауынан тұрады. Мұрын түбірі, radix nasi, ол беттің жоғарғы бөлігінде орналасқан, мандай сүйегінен мұрын-мандай шұңқыры арқылы шектелген. Бүйір қабырғасы орталық бөлігінде бірігіп, мұрын қырын, dorsum nasi, төменгі латералді бөлігі мұрын қанатын, alae nasi, құрайды, демді мұрын қуысына өткізуші танаумен, nares, және танауларды бір-бірінен бөліп тұратын мұрын қалқасынан тұрады. Сыртқы мұрынның қабырғалары сүйектік және шеміршектік бөліктен тұрады. Сүйектік бөлігі: мұрын сүйегінен, os nasale, және жоғарғы жақсүйектің мандайлық өсіндісінен, processus frontalis maxillae, тұрады. Шеміршектік бөлігі дәнекер тіндер арқылы өзара байланысқан бірнеше шеміршектерден тұрады. Мұрын қуысы. Мұрын қуысы, cavum nasi, сыртқы мұрын мен бет сүйектерімен шектелген. Мұрын қуысы кіреберіс бөлігіне, vestibulum nasi, және меншікті мұрын қуысына, cavum nasi proprium, бөлінеді. Мұрын қуысы кіреберісі, vestibulum nasi, меншікті мұрын қуысынан мұрын қуысының босағасы, limen nasi, арқылы шектелген. Мұрын қуысы кіреберісінің терісінде май бездері мен тері бездері және шаштар немесе вибристер көптеп орналасқан. Меншікті мұрын қуысының, cavum nasi proprium, қдбырғалары сыртқы мұрын мен бет сүйектерінен тұрады. Мұрын қуысының: жоғарғы, төменгі, латералді және аралық қабырғалары ажыратылады.

Көмейдің топографиясы: Көмей, larynx, мойынның алдыңғы аймағының ортаңғы бөлігінде, ересек адамдарда 4-6 мойын омыртқалар аралығында орналасқан. Көмей жоғарыда тіласты сүйегімен жарғақтар, байламдар және бұлшықеттер арқылы, төменде кеңірдекпен дөңгелек байламдар арқылы байланысқан. Алдыңғы беті мойынның тіласты сүйегінен томен орналасқан бұлшықеттермен (mm. sternohyoidei, thyrohyoidei, omohyoidei) және қалқанша безбен, бүйір беті мойынның ірі артерия, вена тамырларымен, кезбе нервпен, п. vagus шектелген. Артқы беті жұтқыншақтың көмейлік бөлігімен шектеседі. Көмей шеміршектері: Көмей шеміршектері сыртқы пішініне, атқаратын қызметіне қарай жұп және тақ гиалин немесе эластикалық шеміршектерден тұрады. Қалқанша шеміршек, cartilago thyroidea, көмейдің басқа шеміршектерінің сыртын қалқантәрізді қоршап орналасуына байланысты, қалқанша шеміршек деп аталуы сол себепті. Қалқанша шеміршегі төртбұрышты, жалпақ, жұп табақшадан, laminae, тұрады. Бұл шеміршектің бұрыш құрап, түйісіп орналасқан алдыңғы жиегі бірігіп, ересек ер адамдарда айқын байқалатын көмей шодырын, prominentia laryngea, немесе "Адам алмасы" атты шығыңқыны құрайды. Бұл екі табақшаның алдыңғы қапталында жоғарғы қалқанша тілігі, incisura thyroidea superior, және таяздау келген төменгі қалқанша тілігі, incisura thyroidea inferior, орналасқан. Қалқанша шеміршегінің ішкі және сыртқы беттері, facies internus et externus, ажыратылады. Сыртқы бетінде мойынның төс қалқанша бұлшықеттің, т. sternothyroideus, бекітін және қалқанша-тіласты бұлшықеті басталатын, т. thyrohyoideus, қиғаш сызық, linea obliqua, орналасқан. Бұл шеміршектің "s" әрпіне ұқсап орналасқан жоғарғы қыры, тегістеу келген төменгі жиегі және вертикалді орналасқан артқы жиегі ажыратылады. Артқы вертикалді жиегінің жоғарғы жиегімен түйіскен жерінде жоғарғы мүйізі, cornu superior, төменде жүзіктәрізді шеміршекпен, cartilago cricoidea, буындасып буын құрайтын төменгі мүйізі, cornu inferius орналасқан.

Кеңірдек, trachea, іші қуыс, ауаны өкпеге өткізіп, ұзындығы орташа есеппен 9-11 см, көлденеңі 15-18 мм-дей түтік тәрізді мүше. Ол көмейдің тікелей жалғасы, 6 мойын омыртқаның төменгі жиегінен басталып, 4 кеуде омыртқаның тұсында айырылып, bifurcatio tracheae, оң және сол басты бронхтарға бөлінеді.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 13 беті

Кеңірдек топографиялық орналасуына қарай мойындық және кеуделік бөліктерге бөлінеді. Кеңірдектің мойындық бөлігінің, pars cervicalis, алдыңғы беті қалқанша безбен, glandulae thyroidea, және тіласты сүйегінен төмен орналасқан бұлшықеттермен шектелген, бүйір беті жалпы ұйқы артериямен, а. carotis communis, ішкі мойындырық венамен, v. jugularis interna, және кезбе нервпен, п. vagus, артқы беті өңешпен, esophagus, шектелген. Кеңірдектің кеуделік бөлігінің, pars thoracica, алдыңғы беті қолқа доғасымен, arcus aortae, айырша безбен, thymus, артқы беті өңештің кеуделік бөлігімен, бүйір қапталы оң және сол көкірекаралық өкпеқаппен шектеледі. *Кеңірдектің құрылысы.* Кеңірдектің қабырғасы талшықты дәнекер тінді сақиналы байламдар, ligg. annularia, арқылы өзара байланысқан 16-20-дай жартылай сақиналы шеміршектерден тұрады. Кеңірдек шеміршектерінің артқы беті жалпақтау келген жарғақтар, paries membranaceus, арқылы байланысқан. Кеңірдек жарғағының терең қабаты дәнекер тіннен және бойлық және көлденең орналасқан бір-ыңғай салалы бұлшықет талшықтарынан тұрады. Кеңірдектің ішкі беті, шырышты қабық шырышты бездер, gl. tracheales, мен лимфа түйіндеріне өте бай, кірпікшелі эпителиймен қапталған. Сыртқы беті дәнекер тінмен, tunica adventitia көмкерілген.

Бронхтар Кеңірдектің кеуделік бөлігі 5-ші кеуде омыртқаның жоғарғы жиегінің тұсында оң және сол басты бронхтарға, bronchi principals, бөлінеді. Он басты бронх, bronchus principalis dexter, кеңірдектің тікелей жалғасы болғандықтан, тіктеу, өту жолы кең және қысқа, 6-8 жартылай сақиналы шеміршектерден тұрады. Оң басты бронхтың ұзындығы шамамен 3 см-дей. Сол басты бронх, bronchus principalis sinister, оң басты бронхқа қарағанда бұрыш құрап, ұзындау және жіңішкелеу келіп, 9-12 сақиналы шеміршектерден тұрады. Он басты бронх доғатәрізді иіліп, жоғарғы қуыс венаға, v. cava superior, бағытталған сыңар венамен, v. azygos шектесіп, сол басты бронхтың жоғарғы беті қолқа доғасымен, arcus aortae, беттесіп орналасқан. Шырышты қабығы сұрғылт түсті, кеңірдектің бөлінген ішкі бетінде еркін қозғалатын қыры (шоқысы), carina болады.

Өкпе, pulmo (грекше - пневмон, тыныс алу жүйесінің негізгі мүшесі. Ол кеуде қуысында, cavum thoracis, өкпеқаптың ішінде, pleura pulmonalis, орналасқан жұп мүше. Өкпенің сыртқы пішіні кесілген конус тәрізді, екі өкпенің өкпе ұшы, apex pulmonis, және өкпе негізі, basis pulmonis, ажыратылады. Өкпе ұшы, apex pulmonis, алдынан қарағанда: І-қабырғадан 3- 4 см, немесе бұғана сүйегінен 2-3 см жоғары орналасады, артқы бетінен қарағанда, ол VII мойын омыртқаның көлденең өсіндісіне тұспалас орналасады. Өкпе негізі, basis pulmonis, жалпак, көкетпен беттесіп орналасқан. Екі өкпенің дөңестеу келген қабырғалық беті, facies costalis, ойыстау келген төменгі көкеттік беті, facies diaphragmatica, және көкірекаралық беті, facies mediastinalis ажыратылады. Сонымен қатар, екі өкпе беттерінің бір-бірімен өзара беттескен жерінде өткірлеу келген алдыңғы жиегі, margo anterior, төменгі жиегі, margo inferior, доғалдау келіп, вертикалді орналасқан артқы жиегі, margo posterior, ажыратылады. Өкпенің қабырғалық беті, facies costalis, дөңестеу келіп қабырғалардың ішкі бетімен және қабырғааралық бұлшықеттермен беттесіп орналасқандықтан, қабырғалардың батыңқылары айқын байқалады. Өкпенің медиалді беті, facies medialis, ойыстау келіп, артында омыртқалық бөлікке, pars vertebralis, алдында көкірекаралық бөлікке, pars mediastinalis, бөлінеді. Медиалді бетінің ортаңғы бөлігінде өкпе батыңқысы немесе өкпе қақпасы, hilus pulmonis, орналасқан. Көкеттік беті, facies diaphragmatica, ойыстау келіп көкеттің дөңестеу келген бетімен беттесіп орналасқан.

Өкпеқап. Өкпенің сыртқы бетін жауып орналасқан тұйық сірлі қабық, өкпеқап, pleura, деп аталынады. Топографиялық орналасуына қарай, қабырғалық немесе париеталді өкпеқап, pleura parietalis, және мүшелік немесе висцералді өкпеқапқа, pleura visceralis, бөлінеді.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 14 беті

- Висцералді өкпекап, *pleura visceralis*, өкпе паренхимасының сыртқы бетін тығыз жауып орналасқандықтан, висцералді немесе өкпелік өкпекап, *pleura pulmonalis*, деп аталады. Бұл сірлі қабық өкпенің паренхиматозды қабығын жауып орналасқандығы соншалықты, бір-бірінен айыру қиынға соғады. Сонымен қатар, висцералді өкпекап өкпенің төменгі жиектерінде күйғыш тәрізді өсінділерді құрап, өкпе қақпасының төменгі қапталының тұсында бүктеліп, вертикалді бағытта көкетке өтіп, өкпелік байламды, *lig. pulmonalis* құрап, париеталді өкпекапқа, *pleura parietalis*, жалғасады. - Париеталді өкпекап, *pleura parietalis*, ол өкпенің сірлі қабығының сыртқы табақшасы болып саналады. Париеталді өкпекаптың сыртқы беті, кеуде қуысы қабырғаларының ішкі бетін жауып орналасқан, тұйық ішкі кеуделік шандырмен, *fascia endothoracica*, тығыз байланысып, өкпекап қуысына қараған беті сірлі сұйықтықты бөлетін мезотелий жасушаларымен көмкерілген.

Өкпекап қуысы. Өкпекаптың париеталді және висцералді бөліктерінің аралығындағы саңылау өкпекап қуысы *cavum pleuralis*, деп аталады. Өкпекап қуысының аралығында қалыпты жағдайда, қимылсыз кезде 1-2 мл шамасындай сірлі сұйықтық байқалады. Тыныс алу кезінде сұйықтық өкпенің сірлі қабық аралығындағы үйкелісті жеңілдету қызметін атқарады. Сонымен қатар, кеуде қуысының қабырғаларын кеңейтуші, инспираторлық күш пен өкпенің талшықты тінінің әсерінен өкпекап қабықтарының бір-біріне беттесуін қамтамасыз етіп, өкпекап қуысында теріс қысымның пайда болуына байланысты өкпенің тыныс алу кезінде еркін жазылып, еркін қозғалуына ықпал етеді.

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, муляждар, планшеттер, плакаттар.

5. Әдебиет:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы):

1. Тыныс алу ағзаларын атаңыз?
2. Балаларда жоғарғы тыныс алу жолдарында қабыну процесі жиі жүре ме?
3. Бронх ағашы және альвеолалық ағаш қандай қызмет атқарады?
4. Өкпе қалай дамиды?
5. Жоғарғы тыныс алу жолдарына не жатады
6. Төменгі тыныс алу жолдарына не жатады

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	5 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	15 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	15 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	10 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	5 минут
		50 минут

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 15 беті

Аудиториялық сабақ №6

1.Тақырыбы: Несеп жүйесінің анатомиясы. Бүйрек, топографиясы, қызметті. Қан айналым ерекшеліктері. Әйел және еркек жыныс ағзалары. Топографиясы, құрылысы.

2. Мақсаты: Несеп ағзалары және жыныс жүйесінің құрылысын және қызметтік ерекшеліктерін оқып білу. Бүйректің анатомиялық сипаттамасына түсінік беру. Білім алушыларға несеп ағзаларының анатомиялық құрылымын табу және көрсету. Еркек және әйел жыныс ағзаларының, топографиясы, құрылысымен таныстыру. Жастық ерекшеліктері мен функциональдық маңызын түсіндіру. Аралық бұлшықеттері мен фасцияларын көрсету. Жыныс жүйесінің қызметтік ерекшеліктерін оқып білу.

3.Аудиториялық сабақ тезистері:

Несеп – жыныс жүйесі, *systema urogenitale* несеп ағзаларын, жыныс ағзаларын біріктіреді. Бұл ағзалар өзінің дамуы жағынан бір-бірімен тығыз байланысқан және сонымен бірге олардың шығару өзектері не үлкен бір несеп-жыныс түтігіне бірігеді (еркектердегі үрпі жолы), не бір ортақ кеңістікке ашылады (әйелдердегі қынап кіреберісі). Несеп ағзалары, біріншіден екі безден (бүйректер, олардың экскреті - несеп) және екіншіден, несепті жинап, шығаруға арналған ағзалардан (несепағар, несеп қуығы, несеп шығарғыштан) тұрады.

Несеп жыныс жүйесі организмнен өмір сүру қызметінің нәтижесінде бөлінген өнімдерді, ыдырау заттары – ақуыз молекулаларын, тұз және басқа заттарды сыртқа шығарады. несеп ағзалары – бүйректерден несеп жинап және шығаратын ағзалар – несепағар, несепқуық, несеп шығаратын өзектен тұрады.

Бүйрек дамуы ұзақ жол өтеді және бір ағзаның күрделенуі болмайды, а генерация болып ауысады, сосын үшінші бұл бүйрек алды (пронефроз), біріншілік бүйрек (мезонефро), соңғы бүйрек (метанефроз).

Несеп жыныс жүйесінің даму күрделілігі әр түрлі ауытқуларға әкеп соқтырады, жиі кездесетін: бүйрек санының ауытқуы (бір, үш бүйректің болмауы), орын ауыстыру ауытқулары (жамбас, мықын, торакальді бүйрек), арақатынас ауытқулары (несепағар эктопиясы ішекке, жыныс жүйесінің ағзаларға), құрылымдық ауытқулар (бүйрек поликистозы).

Бүйректің құрылымдық-қызметтік бірлігі нефрон болып табылады – бұл күрделі несеп экскрет болып табылады және улы, қалдық заттарды организмнен шығару болып табылады. Бұл қызметті несеп шығару қызметін бүйректің экскреторлы ағашты құрайды – кіші тостағаншалары, үлкен тостағаншалары, түбегі несепағар.

Бүйрек сонымен қатар инкрет бөледі – ренин, артериялық қысымды көтеретін.

Бүйрек гипертониясы сонымен байланысты.

Жыныс ағзалары еркектікі, әйелдікі болып бөлінеді. Еркек жыныс ағзалары құрамына қабықшаларымен қоса аталық бездер, шәуһет қуықшаларымен бірге ұрық шығаратын өзектер, қуықасты безі, бульбоуретральды бездер, кеуекті денелерден тұратын жыныс ағзасы жатады. Жыныс бездері клеткаларынан, аналық - әйел, сперматозоид – еркек организмдеріне бастама береді.

Аталық без дамуының ауытқулары:

1. Аталық без гипоплазия – эндокринді қызметінің төмендеуі;
2. Аталық без ретенциясы – аталық бездің төмен түсуінде кедергі үрдісі.

3. Еркек жалған гермафродитизм – сыртқы жыныс ағзалары әйел жыныс ағзалармен ұқсас.
 4. Шынайы гермафродитизм – организмде екі жыныстың жыныс бездері дамыған.
 5. Крипторхизм – ұмаға екі аталық бездің төмен түспеуі.
 6. Монорхизм – ұмаға бір аталық бездің төмен түспеуі.
- Ұрық шылбыры мен ұрық қуықшасының даму ауытқулары:
1. Ұрық шылбырының артериясы;
 2. Ұрық қуықшаларының гипоплазиясы, несеп

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, планшеттер, муляждар, плакаттар.

5. Әдебиет:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы)

1. Несеп зәр шығару жүйесінің ағзаларын атаңыз
2. Бүйректің құрылымдық функционалдық бірлігі не?
3. Несеп ағзаларының анатомиялық, топографиялық орналасуы.
4. Зәрағар және несеп қуық қабырғаларының құрылысына сипаттама беріңіз.
5. Нефронның құрылысы.
6. Еркектің ішкі және сыртқы жыныс ағзаларын атаңыз
7. Ішкі әйел жыныс ағзаларын атаңыз
8. Сыртқы әйел жыныс ағзаларын атаңыз
9. Жыныс ағзаларының қызметтік ерекшеліктері неде?
10. Жатыр бұлшық еттерінің ерекшеліктері қандай?

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	5 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	15 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	15 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	10 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	5 минут
		50 минут

Аудиториялық сабақ №7

1. Тақырыбы: Анггиология. Микроциркуляция туралы түсінік. Жүректің құрылысы, қызметі. Перикард. Аорта оның бөлімдері, тармақтары. Аорта доғасы. Иық-бас сабауы. Кіші және үлкен қанайналым шеңбері. Жалпы ұйқы артериясы. Сыртқы, ішкі ұйқы артериясы. Мидың артериалдық шеңбері. Кеуде құрсақ

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 17 беті

аортасы. Бұғана асты артериясы. Мықын артериясы. Жоғарғы және төменгі қуысты вена жүйесі. Қақпа венасы. Кава –кавальді және порто-кавальді анастомоздар. Ішкі, сыртқы, алдыңғы мойындырық вена жүйесі. Мидың веналары.

2. Мақсаты: Қан тамырлар жүйесінің құрылыс ерекшеліктерін және қызметін оқып білу. Жүректің анатомиялық сипаттамасына түсінік беру. Жүрек-қан тамыр жүйесінің анатомиялық құрылымын табу және білім алушыларға көрсету.

3. Аудиториялық сабақ тезистері:

Жүрек-қан тамыр жүйесіне жүрек және қан тамырлар жатады. Жүрек-өзіне құйылатын вена сабауларынан қанды қабылдап және оны артерия жүйесі арқылы айдайтын қуыс-бұлшықетті ағза болып табылады. Жүрек қуысы 4 камераға бөлінеді: 2 жүрекше, 2 қарынша. Жүректің формасы біршама жалпайған конус тәрізді. Онда ұшын, негізін, алдыңғы-жоғарғы және төменгі беттерін, осы беттерді бөліп тұратын екі – оң және сол жиектерін ажыратады. Жүрекшелер қанды қабылдайтын камералар болып табылады, қарыншалар керісінше, қанды артерияларға айдайды. Оң және сол жүрекшелер оң және сол қарыншалар сияқты бір-бірінен қалқа арқылы бөлінген. Жүрекшелер мен қарыншалар арасында жүрекше-қарынша тесігі орналасады. Жүрек қабырғасы 3 қабықтан: ішкі-эндокард; ортаңғы-миокард; сыртқы –перикардтың висцералды жапырақшасы болып табылатын эпикардтан тұрады.

Тамырлар жүйесі бөлінеді: 1) Қан тамырлар жүйесі. 2) Лимфатикалық жүйе. Қан тамырлар жүйесі – жүрек, тамырлар және капиллярлар. Жүрек 2 жартыдан тұрады, артериалды, венозды. Аорта сол қарыншадан артериальді қанды алып, бүкіл организмге таратады. Шашта, тырнақтарда, көздің мүйізді қабатында тамырлар болмайды.

Vena cava superior – жоғарғы қуыс вена жоғарғы көтерілетін қолқаның оң жағы мен сәл артына таман орналасқан жуан (2,5 см шамасында), бірақ қысқа (5-6 см) сабау. Жоғарғы қуыс вена I оң жақ қабырғаның төстікпен қосылатын жерінде vv. brachiocephalicae dextra et sinistra –лардың қосылуынан пайда болады. Ол бұл жерден төстіктің оң жақ жиегін бойлай бірінші және екінші қабырғаралықтардың артымен жүріп, III қабырғаның жоғарғы деңгейіне дейін төмен түсіп, жүректің оң жақ құлақшасы артында орналасып, оң жақ жүрекшеге құяды. Оның артқы қабырғасы оны оң жақ бронхыдан бөліп тұратын a.pulmonalis dextra – мен және жүрекшеге құйылар жерінде оң жақ жоғарғы өкпе венасымен жанасады, бұл екі тамыр да оны көлденеңінен қиып өтеді.

Иық – бас веналары vv.brachiocephalicae dextra et sinistra – иық-бас веналары, жоғарғы қуыс венаны түзеді, ал өз кезегінде әрқайсысы v.subclaviae мен v.jugularis internaе-дың қосылуынан пайда болады. Оң жақ иық-бас венасы сол жақтағыдан қысқалау, небары 2-3 см-дей; ол оң жақ төстік-бұғана буыны артында түзіліп, қиғаш төмен медиальды бағытта сол жақтағы аттас венамен қосылатын жерге келеді. оң жақ иық-бас венасын алдынан mm.sternocleidomastoideus, sternohyoideus және sternothyroideus ал төменде I қабырға шеміршегі жауып тұрады. Сол жақ иық-бас венасы оң жақтағы венадан шамамен екі еседей ұзындау.

Төменгі қуыс венасы – **v.cava interior** - денедегі ең ірі вена сабауы, іш қуысында қолқамен қатар, оның оң жағында жатады. Ол IV бел омыртқа деңгейінде қолқаның бөлінетін жерінен сол төмендеу және одан оңға қарай екі ортақ мықын веналарының қосылуынан түзіледі.

Коллатеральды қан айналымы бүйірлік жанама қан тамырлары арқылы жүретін қан ағымы. Капиллярдың физиологиялық маңызын айту керек – олардың арқасында клеткалар қоректенеді, артериальді қан веноздық қанға айналады.

Қан және лимфа тамырлары әр уақытта құрамына формалық элементтер кіретін қан және лимфамен толтырылған. Формалық элементтер жілік майындағы бағандық клеткаларының өсіп-өну нәтижесінде дамиды. Клеткалардың бір бөлігі осы жерде пайда болып, одан әрі айырша безде дамиды. Сондықтан жілік майы мен айырша без орталық қан жасаушы ағзалар деп аталады. Клеткалардың арнаулы формаларға айналу жолдарындағы өзгерістерінің едәуір бөлігі лимфа түйіндері мен көкбауырда іске асады, сондықтан оларды шеткі қан жасаушы және иммундық жүйе мүшелері деп атайды. Микроциркуляция – микроскопиялық деңгейдегі тамырлар арнасының қан мен лимфа арасындағы қозғалысы.

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, жүрек муляжі, плакаттар.

5. Әдебиет:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы)

1. Аорта, оның бөлімдері, тармақтарын атаңыз.
2. Иық-бас сабауы.
3. Қан тамырларының құрылысы, тармақталуы.
4. Жүректің құрылысы, қызметі.
5. Коллатеральді қан айналымы
6. Микроциркуляторлық ағым
7. Жоғары қуыс веналардың топографиясын беріңіз?
8. Төменгі қуыс веналардың сипаттамасын беріңіз?
9. Иықбас веналарының құрылысы.
10. Алдыңғы және сыртқы, ішкі мойындырық веналардың құрылысы.

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	5 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	15 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	15 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	10 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	5 минут
		50 минут

Аудиториялық сабақ №8

1. Тақырыбы: Неврология. Жұлын құрылысы, топографиясы . Жұлын қабықтары. Ішкі құрылысы. Жұлын нервтері. Артқы тармақтары. Көкірек нервтерінің алдыңғы тармақтары. Мойын өрімі. Нервтендіру аймақтары Иық өрімі және тармақтары.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SKMA -1979- MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 19 беті

2. Мақсаты: Нерв жүйесінің құрылысын және қызметтік ерекшеліктерін оқып білу. Нерв жүйесінің анатомиялық сипаттамасына түсінік беру. Жұлынның анатомиялық құрылымдарын табу және білім алушыларға көрстеу.

3. Аудиториялық сабақ тезистері:

Тірі заттың негізгі қасиеттерінің бірі-тітіркенгіштік. Нерв жүйесін топографиялық принцип бойынша орталық және шеткі бөлімдер немесе жүйелер деп бөледі. Орталық нерв жүйесі деп сұр және ақ заттан тұратын жұлын мен ми, ал шеткі нерв жүйесі деп барлық қалғанын, яғни нерв түбіршектерін, түйіндерін, өрімдерін, шеткі нерв ұштарын атайды. Жұлын мен мидың сұр заты нерв орталықтары мен өсінділерінің тармақтарымен қоса алғандағы нерв клеткаларының жиыны.

Адамның біртұтас нерв жүйесі организмнің екі негізгі – ішкі және жануар бөлігіне сәйкес шартты түрде екі бөлікке бөлінеді: 1) Барлық ішкі ағзаларды, эндокриндік жүйе мен тері бұлшықеттерін, жүрек пен тамырларды, яғни организмнің ішкі ортасын түзетін ағзаларын нервтендіретін вегетативтік немесе автономды нерв жүйесі. 2) Нерв жүйесінің қаңқа мен кейбір ішкі ағзалардың (тіл, көмей, жұтқыншақ) ерікті бұлшықетін (жануар тіршілігі мүшелерін) нервтендіретін анимальды нерв жүйесі.

Нерв жүйесінің вегетативтік бөлігін өз кезегінде симпатикалық және парасимпатикалық деп екіге бөледі, кейде қысқаша оларды жүйе деп те атайды. Симпатикалық жүйе организмнің барлық бөліктерін, ал парасимпатикалық жүйе оның тек белгілі бір аймақтарын ғана нервтендіреді.

Жұлын (medula spinalis) - омыртқа өзегінде жатады, (еркектерде 45см және әйелдерде 41-42 см) алдынан артына қарай біршама қысыңқы цилиндр тәж тәрізді, ол жоғарыда (бас жағында) тікелей сопақша миға ауысып, ал төменде (күйрық жағында) конус тәрізді сүйірлене, II бел омыртқа деңгейінде аяқталады.

Мұны білудің практикалық маңызы бар (жұлын сұйықтығын алу немесе жұлынға анестезия жасау мақсатында белді тескен кезде шприц инесін III және IV бел омыртқаларының қылқанды өсінділері арасынан енгізу керек)

Жұлын нервтері - nn. spinales – дененің миотомдарына (миомерлеріне) сәйкес орналасады, әрбір нервке оған жататын тері учаскесі (дерматом) сәйкес келеді.

Адамда 31 жұп жұлын нерві бар, атап айтқанда 8 жұп мойын 12 жұп көкірек, 5 жұп бел, 5 жұп сегізкөз және 1 жұп құйымшақ нервтері. Әрбір жұлын нерві жұлыннан екі түбірмен шығады: артқы (сезімтал) және алдыңғы (қозғалыс) түбірлері. Екі түбір омыртқааралық тесік арқылы омыртқа өзегінен шығатын бір сабауға қосылады.

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, планшеттер, ми муляжі.

5. Әдебиет:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы)

1. Нерв жүйесінің қызметтері
2. Нерв жүйесінің жіктелуі
3. Жұлын құрылысы, топографиясы.
4. Жұлынның қабықтарын атаңыз.
5. Жұлынның ішкі құрылысына сипаттама беріңіз.
6. Кеуде нервтерінің алдыңғы тармақтарын атаңыз
7. Мойын өрімдерін атаңыз.
8. Иннервация аймақтарын атаңыз.
9. Иық өрімдері: қысқа, ұзын тармақтары.
10. Бел өрімдері. Сегізкөз және құйымшақ өрімдері.

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	10 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	30 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	30 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	20 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	10 минут
		100 минут

Аудиториялық сабақ №9

1. Тақырыбы: Мидың жалпы сипаттамасы. 12 жұп ми нервтері. Мидың қабықшалары, қойнаулары, өсінділері.
Артқы ми. Сопақша ми және оның құрылысы. Көпір, оның топографиясы, құрылысы. Мишық: пішіні, құрылысы, топографиясы.
Ортаңғы ми. Төрт төмпешік. Ми аяқшалары. Мидың су құбыры. Аралық ми. Таламенцеллофон және гипоталамус.
Соңғы ми. Мидың жолдары. Алдыңғы дәнекер. Сүйелді дене. Күмбез. Гипокамп.

2. Мақсаты: Нерв жүйесінің құрылысын және қызметтік ерекшеліктерін оқып білу. Нерв жүйесінің анатомиялық сипаттамасына түсінік беру.

3. Аудиториялық сабақ тезистері:

Артқы ми metencephalon алдыңғы бөлімінде, яғни ромбтәрізді ми мойнағы, isthmus rhombencephali, жоғарғы мишық аяқтарын, pedunculi cerebellares, немесе байланыстырушы сабтар, brachia conjunctiva, және алдыңғы ми желкенін, velum medullare anterius, түзеді, вентралді бөлігінен көпір, pons cerebri, ал ортаңғы және бүйір дорсалді бөлімдерден - мишық, cerebellum, дамиды. Ортаңғы ми, mesencephalon, өзінің дорсалді қабырғасымен ортаңғы ми төбесін, tectum mesencephali, немесе төбешіктер, corpora quadrigemina (BNA), ал вентралдіден - ми аяғын, pedunculi cerebri, түзеді. Ортаңғы ми қуысы тар өзекке - мидың сукұбырына, aqueductus cerebri, айналады, ол III және IV қарыншаларды байланыстырады. Аралық ми, diencephalon, өзінің күрделі дамудағы бүйір қабырғаларымен көз төмпелерін, thalamici, optici түзеді; оның вентралді қабырғасы төмпеасты аймағын, hypothalamus, береді; дорсалді қабырғасынан мидың жоғарғы қосалқысы, epiphysis, немесе томпақ дене, corpus pineale, дамиды, бірақ та бұл қабырғаның көп бөлігі түрленбей, эпителий пластинкасын, lamina epithelialis, түзеді.

Аралық ми қуысы көз төмпелері арасында сагиталді орналасқан жіңішке саңылауға - үшінші қарыншаға, ventriculus tertius cerebri, айналады, ол жұп қарыншааралық тесіктер, foramen interventriculare, арқылы сәйкес әрбір бүйір қарыншамен байланысады. Соңғы ми, telencephalon, ми сыңарларын, hemispheria cerebri, түзеді. Оның қуысы - екі бүйір немесе латералді қарыншалар, ventriculi lateralis, оның сол қарыншасын шартты бірінші бүйір қарынша деп есептейді. Нерв түтігінен дамыған жұлын мен ми бөліктері және олардан тармақталған нервтер бірігіп, анатомиялық, функционалді біртұтастық деп саналады.

Аффлекторлы (афферентті немесе орталыққа тартқыш) нервтер - жұлын және ми нервтері түйіндері жасушаларының перифериялық өсінділер жиынтығы. Олар тысқары тітіркенуді сыртқы және ішкі ортадан қабылдайтын рецепторлармен басталып, нерв импульсін жұлын мен миға өткізеді.

Эффлекторлы (эфферентті немесе орталықтан тепкіш) нервтер - нейрон өсінділер жиынтығы, олардың денелері жұлында жұлын нервтерінің ядроларын және ми сабауында ми нервтері ядроларын құрайды. Олар импульсті ми мен жұлыннан жұмыс ағзасына (бұлшықет, без) апаратын тысқары эффлекторлармен аяқталады. Аффлекторлы және эффлекторлы жолдар мен тітіркенуді өткізуде бір мезетте бірнеше нейрондар қатысады, олар бірінен соң бірі орналасып, бір-бірімен байланысқа (синапс) түсіп, рефлекторлық доға түзеді. Қарапайым рефлекторлық доға аффлекторлы, аралық және эффлекторлы үш нейроннан тұрады. Күрделі рефлекторлық доғаға бірнеше нейрон қатысады. Жұлын мен ми нейрон денелері орналасуының топографиялық ерекшеліктерін және организмде жұлын мен мидың функциялық маңызын ескере отырып, нерв жүйесін шартты орталық нерв жүйесіне, *systema nervosum centrale*, ми мен жұлын және перифериялық нерв жүйесіне, *systema nervosum periphericum*, ми нервтері, *nervi craniales*, жұлын нервтері, *nervi spinales*, түйіндер, *ganglia*, нерв өрімдері, *plexus nervosi*, бөлінеді. Сонымен қатар нерв жүйесінің құрамды бөлігін құрайтын вегетативті нерв жүйесін ажыратады. Оның орталық бөлімі ми мен жұлында, ал перифериялық бөлімінің құрылысы мен таралу ерекшеліктері (өрімдердің түзілуі, нервтер жолдары мен ағзалар қабырғасында нерв түйіндері мен жасушаларының болуы) белгілі бір орын алады. Вегетативті нерв жүйесін функциялы - морфологиялық ерекшеліктері негізінде симпатикалық нерв жүйесіне, *systema nervosum sympathicum*, және парасимпатикалық нерв жүйесіне, *systema nervosum parasympathicum*, бөледі.

Вегетативтік нерв жүйесі – жүректі, тамырларды, құрамында тегіс салалы бұлшықет жасушалары және безді эпителиі бар ішкі және басқа ағзаларды нервтендіретін нерв жүйесінің бір бөлігі болып табылады, бұл жүйе барлық ішкі ағзалардың қызметін, зат алмасу үрдісін, адам организміндегі ағзалар мен тіңдердегі қоректік үрдістерді реттеп отырады, организмнің ішкі ортасының тұрақтылығын ұстап тұрады.

Вегетативтік нерв жүйесі орталық және шеткі бөлімдерге бөлінеді. Орталық бөлімге:

1. III, VII, IX, және X жұп бассүйек нервтерінің парасимпатикалық ядролары;
2. симпатикалық ядролар;
3. жұлынның сегізкөздік үш сегментінің сұр затында (S₂-S₄) орналасқан сегізкөздік парасимпатикалық ядролар, жатады.

Шеткі бөліміне:

1. вегетативтік нервтер, тармақтар, ми мен жұлыннан шығатын нерв талшықтары;
2. вегетативтік өрімдер;
3. вегетативтік өрімдердің түйіндері;
4. симпатикалық сабау түйіндері;
5. соңғы түйіндер, жатады.

Вегетативтік рефлекстік доға құрылысының соматикалық рефлекстік доғадан айырмашылықтары бар. Рефлекстік доғаның эфференттік бөлімі 2 нейроннан тұрады, екінші нейрон орталық нерв жүйесінен тыс орналасқан.

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, планшеттер, ми муляжі.

5. Әдебиет:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ				SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11		
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 22 беті		

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы)

1. Миға жалпы сипаттама беріңіз
2. Жұлын нервтерінің түбірлері неден құрылған?
3. Жұлынның алдыңғы, артқы және бүйір мүйіздерінде қандай ядро бөлінеді?
4. Жұлынның алдыңғы, артқы және бүйір арқандарында қандай өткізгіш жолдар өтеді?
5. Сопақша мидың шекарасын сипаттаңыз.

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	10 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	30 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	30 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	20 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	10 минут
		100 минут

Аудиториялық сабақ № 10

1.Тақырыбы: Бас ми нервтері, үшкіл нерв/V-жұп/. Нервтендіру аймақтары, Бет нерві /VII-жұп/. Тіл-жұтқыншақ нерві /IX-жұп/. Кезбе нерв /X-жұп/. Қосалқы нерв /XI-жұп/. Тіласты нерві /XII-жұп/. Топографиясы, ядросы. Нервтендіру аймақтары. Жұлын нервтері. Артқы тармақтары. Көкірек нервтерінің алдыңғы тармақтары. Мойын өрімі. Нервтендіру аймақтары. Иық өрімі және тармақтары.

2. Мақсаты: . Бас ми нервтері VII, VIII, IX, X, XI, XII. Вегетативті жүйке жүйесі, құрылыс заңдылықтары, қызметі. Симпатикалық жүйесінің орталықтарын атап жалпы түсіндіру.

3.Аудиториялық сабақ тезистері:

Бассүйек нервтерінің жұлын нервтерінен ерекшеліктері бар.Бұл негізінен ми мен бастың жұлын мен тұлғаға қарағандағы басқаша даму жағдайларына байланысты. Бассүйек нервтері де,жұлын нервтеріндегідей,сұр зат ядролары болады:сомалық сезімтал,сомалық-қозғалыс және вегетативті. Вегетативті ядроларын висцералды-сезімтал және висцералды-қозғалыс ядролар деп бөлуге болады. Бассүйек нервтерінің 12 жұбының VII нев сомалық-сезімтал,ал III,IV,VI,XI,XII нервтер сомалық-қозғалыс нервтері болып саналады.Қалғандары (V,VII,IX,X) аралас нервтер.

Бассүйек нервтерінде де жұлын нервтеріндегідей сұр зат ядролары болады:сомалық-сезімтал,сомалық-қозғалыс және вегетативті.Вегетативті ядроларын вицералды-сезімтал және вицералды-қозғалыс ядролары біріңғай салалы,бұлшықетті ғана еме,вицералды текті қаңқа бұлшықеттерін де нервтендіреді Жұлын нервтерінің бірігуінен пайда болған нервтер Бұл топқа бір нерв-n.hypoglossus жатады.

Тіласты нервi (XII)-n.hypoglossus, жануарларда дербес болып тіласты бұлшықетін нервтендіретін 3-4 жұмыс сегменттік нервтерінің қосылып-бірігуінен пайда болады. Одан тіл бұлшықеттерінің оқшаулануына сәйкес бұл нервтер күрделі омыртқалылар мен адамда біріге-қосылып, жұлын нервтерінен бассүйек нервтеріне ауыспалы тип ретінде түзіледі. Бұлшықетті болып табылатын тіласты нервiсiнiң тіл бұлшықеттеріне баратын эфферентті және осы бұлшықеттер рецепторларынан шығатын афферентті талшықтар бар. Бұлшықетті болып табылатын тіласты нервiсiнiң тіл бұлшықеттеріне баратын эфферентті және талшықтар бар. Онда сондай-ақ жоғарғы мойын симпатикалық түйінінен шығаратын симпатикалық талшықтар да өтеді.

Үшкіл нерв (V) Үшкіл жүйке (тройничный жүйке); (n.trigeminus лат. nn — жүйке, trigeminus — үшкіл) — мидан шығатын ең ірі аралас жүйке (B-жұп). Ми көпірінен сезімтал және қозғалтқыш түбіршіктер: көздік, жоғарғыжақ және төменгіжақ жүйкелер болып шығып, қосылып бір жүйке бағанын түзеді. Көздік жүйке — көздік аумағын, мұрынның иіс сезу бөлігінің кілегейлі қабығын, маңдай, самай, қабақ терілерін жүйкелендіретін сезімтал жүйке. Оның құрамында көзжасы безінің қызметін реттейтін парасимпатикалық жүйке талшықтары болады. Жоғарғыжақ жүйкесі бастың жоғарыжақ аумағын, мұрын қуысының, тандайдың, жоғарғы еріннің кілегейлі қабықтарын жүйкелендіретін сезімтал жүйке. Төменгіжақ жүйкесі — самай және төменгіжақ аумағына сезімтал, шайнау бұлшық еттеріне қозғалтқыш жүйке талшықтарын беретін аралас жүйке.

Бет нервi (VII) N.facialis, бет нервi-аралас нерв. Екінші желбезек доғасы нерв ретінде одан дамыған бұлшықеттерді барлық мимикалық және тіласты бұлшықеттерінің тіл бөлігін нервтендіреді және оның құрамында қозғалыс ядросының осы бұлшықеттерге баратын эфферентті талшықтары мен сол бұлшықеттердің рецепторларынан шығатын афферентті талшықтары болады. Сондай-ақ оның құрамында аралық, n.intermedus, нервке жататын дәм сезу және секреттік талшықтары бар.

Кезбе нерв (X) N.vagus, кезбе нерв-төртінші және одан кейінгі келесі желбезек доғаларынан дамыған кең таралағандықтан осылай деп аталады. Бұл бассүйек нервтерінің ішіндегі ең ұзыны. Кезбе нерв тармақтары арқылы тынысалу ағзаларын, асқорыту жолының едәуір бөлігін сигматәрізді тоқ ішекке дейін нервтендіреді, сондай-ақ ол жүрекке оның соғуын баяулататын тармақтар береді.

Қосымша нерв (XI) Қосымша нерв соңғы жебезек доғаларынан дамиды; эфферентті талшықтары және сопақша ми мен жұлында жайғасқан екі қозғалыс ядросы бар. Ядроларына сәйкес оның ми және жұлындық бөліктерін ажыратады. Ми бөлігі сопақша мидың, кезбе нервтің төменгі жағында шығады. Қосымша нерв жұлындық бөлігі алдыңғы және артқы түбіршіктері арасында және жоғарғы үш мойын нервтерінің алдыңғы түбіршіктерінен құралып, нерв сабаушасы түрінде жоғары көтеріліп, ми бөліміне қосылады. Қосымша нерв кезбе нервтің бөлініп шыққан тармағы болғандықтан, ол онымен бірге бассүйек қуысынан мойындырық тесігі арқылы шығып m.trapezius пен одан бөлінген m.sternocleidomastoideus екеуін нервтендіреді.

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, ми муляжы, планшеттер, плакаттар.

5. Әдебиет:

Қазақ тілінде:

Негізгі:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы):

1. Нерв жүйесінің жіктелуі?
2. Орталық нерв жүйесінің ағзаларын атаңыз?
3. Шеткі нерв жүйесінің ағзаларын атаңыз?

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	10 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	30 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	30 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	20 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	10 минут
		100 минут

Аудиториялық сабақ № 11

1.Тақырыбы:Эндокриндік жүйе. Иммундық жүйе ағзалары. Құрылысы, топографиясы, қызметтері.Лимфа жүйесі. Лимфа капиллярлары, тамырлары, сабаулары, арналары, өткелдері.

2. Мақсаты: Эндокрин жүйесінің құрылысын және қызметтік ерекшеліктерін оқып білу. Иммундық жүйе ағзаларымен таныстыру. Құрылысы, топографиясы, қызметтерін түсіндіру.

3. Аудиториялық сабақ тезистері:

Эндокриндік немесе ішкі секреция бездері деп шығарушы өзегі жоқ өзексіз бездер және секрет немесе экскреттері терінің бетіне (тер, май бездері) немесе шырышты қабықшалардың бетіне (сілекей бездері, бауыр және т.б.) құйылатын сыртқы секреция бездеріне қарама-қарсы өз секретін тікелей қанайналым жүйесіне бөлетін бездерді айтады. Даму орындарына қарай аталған бездерді 5 топқа бөлінеді:

1. Энтодермальды бездер бронхиогендік топ (қалқанша, қалқанша маңы және айырша бездер).
2. Ішек түтігінің энтодермальды бездері (ұйқы безі аралықтары).
3. Мезодермальды бездер (бүйрек бездің интерренальды жүйесі және жыныс бездері).
4. Аралық мидан пайда болатын эктодермальды бездер-неврогендік топ (эпифиз және гипофиз).
5. Симпатикалық элементтерден пайда болатын эктодермальды бездер – адренал жүйесі тобы (бүйрек бездердің ми заты мен хромоффинді денелер).

Қан және лимфа тамырлары әр уақытта құрамына формалық элементтер кіретін қан және лимфамен толтырылған. Олардың қызметі мен құрылысы әр алуан (эритроциттер оттегі мен көмір қышқыл газын тасымалдайды, әр түрлі лейкоциттер организмнің реттеуші және қорғаныш реакцияларына қатысады). Мұндай реакциялардың ішінде бөтенекті заттар мен клеткаларды залалсыздандыруға арналған иммундық реакциялар ерекше бөлінеді. Бұл реакциялар негізінен лимфоциттер және макрофагтардың қызметі арқылы жүзеге асады.

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 25 беті

Иммундық жүйе мүшелері сырттан келетін немесе организмнің өзінде түзілетін генетикалық жағынан бөтенекті клеткалар мен заттардан организмнің қорғауын (иммунитетін) қамтамасыз етеді.

Көкбауыр – liep – қан тамырларымен молынан жабдықталған лимфоидты мүше. Көкбауырларымен молынан жабдықталған лимфоидты мүше. Көкбауырда қантамыр жүйесі лимфоидты тканьмен тығыз араласқан соның нәтижесінде бұл жерде қан көкбауырда пайда болып дамитын лейкоциттердің жаңа қорымен молығады. Сонымен қатар көкбауыр арқылы өтетін қан ондағы макрофагтардың фагоцитоздық қызметі нәтижесінде тіршілік қызметін аяқтаған қызыл қан түйіршіктер (эритроциттер «бейіті») мен қан арнасына келіп түскен ауру тудырушы микробтардан, бөгде заттардан және т.б. арылады.

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, муляждар, планшеттер, плакаттар.

5. Әдебиет:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы):

1. Эндокриндік бездерге анықтама беріңіз?
2. Эндокриндік бездердің жіктелуі?
3. Қан түзу ағзаларына түсініктеме беріңіз?
4. Иммундық жүйе ағзаларына түсініктеме беріңіз?
5. Көкбауырдың құрылысына түсінік беріңіз?
6. Айырша бездің құрылысына түсініктеме беріңіз?

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	10 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	30 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	30 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	20 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	10 минут
		100 минут

Аудиториялық сабақ №12

1.Тақырыбы: Көру мүшесі. Көздің аккомодациялық аппараты. Көздің қосалқы мүшелері. Көз жастық аппараты. Көру анализаторлары.Есту мүшесі. Өткізгіш жолдары мен орталықтары. Өткізгіш жолдары. Дәм және иіс сезу мүшелері. өткізгіш жолдары мен орталықтары. Тері және оның туындылары.

2. Мақсаты: Сезім ағзаларының құрылысын және қызметтік ерекшеліктерін оқып білу. Есту, тепе-теңдік және дәм ағзаларының құрылысын және қызметтік ерекшеліктерін оқып білу.

3. Аудиториялық сабақ тезистері:

Жарық тітіргендіргішінің әсерінен жануарлар дүниесінде арнаулы көру ағзасы – organum visus пайда болды, оның басты бөлігі барлық жануарларда эктодермадан пайда

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 26 беті

болатын арнаулы сезімтал жасушалар болып табылады. Олардың көбі пигментпен қоршалған. Пигменттің маңызы жарықты белгілі бір бағытта өткізіп, артық жарық сәулелерін ұстап қалуда.

Иіс сезу ағзасы - *organum olfactus* - өзінің негізгі бөлігінде эктодерманың ішкі жоқ ойысы болып табылатын иіс сезу шұңқырын астарлап жататын сезімтал (нейросенсорлық) иіс сезу жасушаларынан тұрады.

Бұл сезімтал элементтер, иіс сезу нейросенсорлық жасушалары мұрынның шырышты қабығында, жоғарғы мұрын қалқаны мен мұрын қалқасының қарсы жатқан бөлігінде орналасқан иіс сезу жолының бірінші нейрондарын түзеді, олардың аксондары *nn. olfactorii* құрамында торлы сүйектің *lamina cribrosa* – дағы тесіктері арқылы *bulbus olfactorius* – қа өтіп, сол жерде иіс сезу шумақтарында *glomeruli olfactorii* - аяқталады. Осы жерде екінші нейрондар (митралды жасушалар) басталады, олардың аксондары иіс сезу жолы құрамында жүріп, иіс сезу жолы сұр затының жасушалары *trigonum olfactorium*, *anterior subsantia perforate* және бозғылт қалқада аяқталады.

Торлы қабықтың нерв элементтері үш нейрондар тізбегінен құралады. І-ші звеносы торлы қабықтың жарық сезгіш клеткаларынан (таяқша және сауыша) көру анализаторының рецепторларынан құралады. 2-ші звеносы - биполярлы нейрониттер және үшінші ганглиоздық нейрониттердің өсінділері көру нервтерінің нерв талшықтарына жалғасады.

Сыртқы құлақ *auris externa*, құлақ қалқаны мен сыртқы есту өтесінен тұрады. Құлақ қалқаны әдетте құлақ деп аталады, ол терімен қапталған серпінді шеміршектен түзілген. Құлақ қалқанының сыртқы пішіні мен шығынқы жерлері шеміршекке байланысты бос қайрылған жиегі құлақ шиыршығы- *helix* және оған паралель қарсы шиыршық *antihelix*, сондай-ақ алдыңғы томпақ құлақ бүртігі *tragus* және соның артында жатқан құлаққа қарсы бүртік *antitragus* деп аталады.

Ортаңғы құлақ, *auris media* дабыл қуысы мен есту түтігінен тұрады. Ол дабыл қуысын жұтқыншақтық мұрындық бөлігімен жалғастырады. Ол дабыл қуысы мен есту түтігінен тұрады. Ол дабыл қуысын жұтқыншақтық мұрындық бөлігімен жалғастырады.

Дабыл қуысы *cavitas tympanica*, самай сүйегі пирамидасының негізінде сыртқы есту өтісі мен ішкі құлақ (лабиринт) арасында жайғасқан.

Есту түтігі (*tuba auditiva*) немесе Евстахий түтігі (*Eustachii*, осыдан түтіктің қабынуы - евстахиит), ауаның жұтқыншақтың дабыл қуысына келуіне арналған, осы арқылы қуыс іші мен сыртқы атмосфера қысымы арасындағы тепе-теңдік сақталады. Бұл лабиринтке дабыл жарғағы тербелістерін дұрыс өткізу үшін қажет.

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, муляждар, планшеттер, плакаттар.

5. Әдебиет:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы):

1. Сезім ағзаларына анықтама беріңіз?
2. Анализаторлардың құрамды бөліктерін атаңыз?
3. Көру ағзасының құрамды бөліктерін атаңыз?
4. Есту ағзасының құрамды бөліктерін атаңыз?
5. Тепе – теңдік ағзасының құрамды бөліктерін атаңыз?

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас)
---	-----------------------	---

		сабақ, мин.)
1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	10 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	30 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	30 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	20 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	10 минут
		100 минут

Аудиториялық сабақ №13

1.Тақырыбы: Дәм және иіс сезу мүшелері. өткізгіш жолдары мен орталықтары. Тері және оның туындылары.

2. Мақсаты: Дәм сезу ағзаларының құрылысын және қызметтік ерекшеліктерін оқып білу. Тері және оның туындыларының құрылысы мен қызметін оқып білу.

3. Аудиториялық сабақ тезистері:

Дәм сезу ағзасы, *organum gustus*, ауыз қуысында орналасатын дәм сезу анализаторларының перифериялық аппаратын біріктіреді. Дәм сезу тітіркендіргіштерін қабылдайтын рецепторлар дәм сезу бүршігімен көрсетілген. Дәм сезу бүршігі сопақша пішінді және өзінің кең негізімен шырышты қабықтың дәнекер тінді негізіне жетеді, ал ұшымен эпителидің бос бетіне жетіп, дәм сезу тесігімен, *porus gustatorius*, ашылады. Бүртік екі эпителиалді жасушалар түрінен тұрады: бүршіктің орталық бөлігін толтыратын дәм сезу және периферияда орналасатын жабушы. Дәм сезу бүртіктері келесі жерлерде орналасады: 1) тілдің шырышты қабығында: тілдің науашықтәрізді, жапырақтәрізді және саңырауқұлақ тәрізді бүртіктерінде, *papillae circumvallatae, foliatae et fungiformes*; 2) жұмсақ таңдайдың, *velum palatinum*, алдыңғы бетіндегі шырышты қабықта; 3) бөбешіктің, *epiglottis*, шырышты қабығында; 4) жұтқыншақтың, *pharynx*, артқы қабырғасындағы шырышты қабықта. Бүршіктермен қабылданған дәм сезу тітіркендіргіштері п. *glossopharyngeus, chorda tympani, n. vagus* тармақтарымен ми сабауы ядроларына, ал олардан дәм сезу анализаторының қыртысы орталығына жіберіледі. Дәм сезу анализаторының қыртыс орталығы иіс сезу анализаторының қыртыс орталығы жанында ілмек, *uncus*, аймағында (*gygi parahippocampalis*) орналасады. Тілдің жалпы және арнаулы сезімтал нерв сондарынан басталатын орталық талшықтарын «Ми нервтері» тарауында қараңыз.

Иіс сезу ағзасы, *organum olfactus*, иіс сезу анализаторының перифериялық аппараты. Ол мұрын қуысының шырышты қабығында орналасып, жоғарғы мұрын өтісі аймағын және мұрын қалқанының артқы-жоғарғы бөлімін алады, ол аймақты мұрынның шырышты қабығының иіс сезу аймағы, *region olfactoria tunicae mucosae nasi*, деп атайды. Мұрын қуысының шырышты қабығының бұл бөлімі оның басқа учаскелерінен өзінің қалыңдығымен және сары-сұр түсімен ерекшелінеді. Иіс сезу аймағының шырышты

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Морфологиялық пәндер кафедрасы		044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені		32 беттің 28 беті

қабығының эпителийі иіс сезу атауын алады. Ол иіс сезу анализаторының рецепторлық аппараты саналып, үш түр жасушалармен; иіс сезу, тірегіш және базалді көрсетілген. Иіс сезу жасушаларының пішіні ұршықтәрізді және шырышты қабық бетінде кірпіктермен жабдықталған иіс сезу көпіршелерімен аяқталады.

Тері, cutis (немесе жалпы жамылғылар, integumentum commune), дененің жалпы жамылғысын түзеді, оның құрамына сезімтал нерв ұштары, тер және май бездері, бұлшықеттер, шаштар мен тырнақтар кіреді. Тері бірқатар қызметтер атқарады: қорғаныш, жылу реттелуі мен зат алмасуына қатысады, бөлу ағзасы, тыныс алу ағзасы болып табылады, ауқымды беткейлік рецепцияларды атқарады. Тері үш қабаттан тұрады: 1) Теріүсті қабатынан, эпидермистен, epidermis', 2) Дермадан, corium, (s. derma); 3) Теріасты шөлінен, теріасты қабаты, stratum subcutaneum (s. tela subcutanea). Эпидермис, epidermis, сыртқы өскіндік жапырақ туындысы, ол терінің ең сыртқы қабатын түзеді. Оның қалыңдығы 0,07-ден 0,4 мм дейінгі аралықта ауытқиды, ең қалың тұсы табан маңында. Эпидермис көп қабатты эпителийден тұрады, ол сыртқы қабаттарында үнемі түлеу байқалып отыруымен сипатталады. Эпидермистің ең терең қабаты 5-15 қатар жасушалардан құралады да, өсу немесе өскіндік қабат деп аталады, stratum germinativum. Осы қабаттың дермаға бірден жанасатын бірқатар жасушалары призма тәріздес пішінде болып, базалді қабат түрінде ерекшеленеді, stratum basale; бұндай жасушалардың бөлінуі есебінен эпидермистің жаңа қабаттары пайда болып жатады да, бірте-бірте ең сыртқы мүйізденетін эпидермис қабатын алмастырып отырады. Өскіндену қабатында пигмент болады, оның мөлшері терінің алуан түстенуін тудырады. Өскіндік қабат үстінде бүршікті қабат, stratum spinosum, орналасады, одан соң дэндесін қабат келеді, stratum granulosum, ол бірнеше жасушалар қатарынан құралады, бұлардың протоплазмаларында кератогиалин болады. Дэндесін қабаттан жоғары ерекше жылтыр заттегі элендинге толы 3-4 қатар жасушалардан құралған шыны тәріздес қабат, stratum lucidum, орнығады. Эпидермистің ең беткі қабаты - мүйізді қабат, stratum corneum, жалпақ мүйізденген жасушалардан тұрады. Мүйізденген жасушалар қабыршақтарға айналады, қабыршақтар эпидермис беткейінде түлейді де, эпидермистің терең орныққан қабаттарынан шығып тұратын жаңа жасушалармен алмасады. Эпидермис пен дерма тұрады. Бұл тін талшықтары өзара ширатыла шырмалып тор құрайды, мұнда тамырлар, нервтер, бұлшықеттер, бездер, шаштар мен тырнақтар болады. Дерманы екі қабат түзеді: 1) емізікше қабаты, stratum papillare, немесе эпителийасты қабаты; 2) торлы қабық, stratum reticula re (немесе tunica propria).

4. Иллюстрациялық материалдар: слайдтар, муляждар, планшеттер, плакаттар.

5. Әдебиет:

№ 1 тақырыпта көрсетілген

6. Бақылау сұрақтары (кері байланысы):

1. Сезім ағзаларына анықтама беріңіз?
2. Анализаторлардың құрамды бөліктерін атаңыз?
3. Дәм сезу ағзасының құрамды бөліктерін атаңыз?
4. Тері құрылысы мен қызметі?
5. Терінің қосымша туындылары мен олардың атқаратын қызметтері?

№	Сабақ кезеңінің атауы	Теориялық сабақ (аудиториялық сабақ, аралас сабақ, мин.)
---	-----------------------	--

Морфологиялық пәндер кафедрасы	044-81/11
Аудиториялық сабақтар кешені	32 беттің 29 беті

1	Ұйымдастыру кезеңі: а) сабақ барысының жұмыс жағдайын ұйымдастыру б) сабақтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау	10 минут
2	Өткен тақырып бойынша негізгі білімді белсендендіру (әдістері мен тәсілдері)	30 минут
3	Жаңа материалды баяндау (аудиториялық сабақ жоспары)	30 минут
4	Өткен материалды бекіту (әдіс-тәсілдері)	20 минут
5	Сабақтың қорытынды кезеңі: а) білім алушыларды бағалау б) үйге тапсырма	10 минут
		100 минут